

ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Ландовський Ярослав Емілович

УДК 342.924

**КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ АВТОНОМІЇ
ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСИ (1919-1938 рр.)**

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Ужгород – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у ДВНЗ «Ужгородський національний університет» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник –

кандидат юридичних наук, доцент
Фрідманський Роман Михайлович,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
заступник декана юридичного факультету;

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор
Дешко Людмила Миколаївна,
професор кафедри конституційного права,
Інституту права
Київського Національного університету
імені Тараса Шевченка;

кандидат юридичних наук
Тетянич Анюта Тарасівна,
начальник служби у справах дітей
Неліпинської сільської ради, Свалявського району.

Захист відбудеться 23 квітня 2021 р. о 9⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 61.051.07 ДВНЗ «Ужгородський національний університет» за адресою: 88000, м. Ужгород, вул. Капітульна, 26.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці ДВНЗ «Ужгородський національний університет» за адресою: 88000, м. Ужгород, вул. Університетська, 14.

Автореферат розісланий «22» березня 2021 р.

Т.в.о. вченого секретаря
спеціалізованої вченої ради

Ю.М. Бисага

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Останніми роками в країнах Центральної та Східної Європи все більшою підтримкою користуються партії правого спрямування, в публічних виступах представників яких одне з провідних місць займає тема т.зв. «історичної правди», національної політики та національної пам'яті. Зростаюча популярність правих ідей знаходить своє відображення в заявах та діях високопосадовців, частина яких має антиукраїнський зміст. При цьому, весь час звучать заклики до автономізації окремих регіонів нашої держави. Певною мірою такі кроки збігаються з прагненням Росії підважити державний суверенітет Української держави над її територією. І хоча офіційна зовнішня політика країн Центральної і Східної Європи залишається переважно дружньою щодо України, використання деякими громадянами та їхніми групами в цих країнах націоналістичної риторики на рівні як теоретичних, так і повсякденних практик, є серйозним викликом для всієї системи національної безпеки України.

Лише зважена оцінка усіх історичних обставин формування державно-правових відносин у Підкарпатській Русі (1919-1938 рр.), неупереджене наукове осмислення правових документів, розроблення та реалізація міжнародної інтеграційної політики на Підкарпатській Русі в цей період здатні стати запорукою консолідації української нації, миру і міжнародної безпеки.

Двадцятирічне перебування в складі демократичної Чехословацької республіки створило оптимальні умови для різнобічного національно-культурного розвитку Закарпаття, хоча не варто його ідеалізувати. Завдяки активній діяльності українських партій, товариств, окремих громадсько-культурних діячів поступово зростала національна свідомість краян, які, фактично, пройшли своєрідну еволюцію від угорських русинів до закарпатських українців, самоусвідомлення своєї ідентичності, до ідеї політичної єдності з усім українським народом.

Загалом як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці введено до наукового обігу та проаналізовано значну кількість документів, вивчення яких дозволяє скласти комплексне уявлення про розвиток Закарпаття у міжвоєнний період, відповісти на непрості питання формування держави та права минулого українського народу, сформувані пріоритети майбутніх наукових розробок. Подальше з'ясування місця та ролі Підкарпатській Русі (1919-1938 рр.), значною мірою унеможливить сучасні політичні спекуляції як з боку деяких сусідніх держав, так і антиукраїнських сил всередині країни, сприятиме зміцненню національної безпеки України.

Значний внесок у вивчення державотворчих процесів Карпатської України зробив професор М.Вегеш. Підсумком багатолітніх досліджень цієї проблематики можна вважати колективну монографію Закарпатських науковців під його керівництвом «Вони боронили Карпатську Україну». Також важливими для дослідження цієї проблеми є праці О.Пагір'я та А.Кентія. Цю проблематику досліджували відомі історики-науковці М.Токар, В.Басараб,

З. Книш, В.Косик, П.Мірчук, М.Могорита, М.Плав'юк, М.Посівничий, Ю. Химинець та багато інших.

На цій науковій ниві працювали або продовжують працювати такі дослідники як: В.Білоцерківський, Ю.Бисага, М. Болдижар, М. Громовчук, М.Дзидз, М. Держалюк, П. Захарченко, В. Кульчицький, В.Лемак, М. Палінчак, В. Пупена, О.Підлуцький, І.Терлюк, М.Тиводар, В. Тимчак, Б.Тищик та інші.

Однак у вітчизняній та зарубіжній конституційно-правовій науці практично відсутні комплексні роботи, які були б присвячені дослідженню питань конституційно-правового статусу Підкарпатської Русі у 1919–1938 рр.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження відповідає пріоритетним напрямкам розвитку правової науки на 2016-2020 роки, затвердженим Постановою Загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р., Плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» у 2015 році, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 4 березня 2015 року № 213-р., а також плану науково-дослідної роботи кафедри конституційного права та порівняльного правознавства ДВНЗ «Ужгородський національний університет» на 2015-2020 рр. Тема дослідження є складовою частиною комплексної теми «Конституційне будівництво в країнах Центральної Європи у ХХ-ХХІ ст.», яка розробляється науковцями Ужгородського національного університету (номер державної реєстрації 0198U007793).

Метою дисертаційної роботи є на основі аналізу вітчизняних історичних, наукових, науково-публіцистичних джерел, раніше діючого законодавства й узагальнень практики його реалізації визначити сутність та зміст конституційно-правового регулювання статусу Підкарпатської Русі в 1919–1939 рр.

Досягненню визначеної мети слугувало вирішення таких *задач*:

- визначити історичні, доктринальні та методологічні засади засади автономії Підкарпатської Русі в складі Чехословаччини у 1919–1939 рр.;
- встановити визначити роль та місце громадянського суспільства у виробленні концепцій державності Підкарпатської Русі;
- дослідити специфіку визначення державно-правового статусу Підкарпатської Русі у рішеннях русинських Рад 1918-1919 рр.;
- окреслити питання державності та права Підкарпатської Русі на Паризькій (Версальській) мирній конференції (1919-1920 рр.);
- з'ясувати правові засади організації та діяльності цивільної адміністрації та військового управління на території Підкарпатській Русі;
- проаналізувати передумови схвалення конституції Чехословаччини 1920 р. та розкрити еволюція конституційно-правового статусу Підкарпатської Русі в складі республіки;
- встановити роль та місце політичних партій у формуванні системи адміністративного управління на Підкарпатській Русі;
- розкрити правові засади організації та діяльності крайової адміністрації Підкарпатської Русі;

- проаналізувати особливості політичної кризи Версальської системи в Європі та встановити її вплив на державно-правове становище Підкарпатської Русі.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані з питанням самовизначення автономних територій в період між двома світовими війнами в Європі.

Предметом дослідження є конституційні засади автономії Підкарпатської Русі (1919-1938 рр.)

Методи дослідження. У процесі виконання дослідження використано такі наукові методи: аналізу – для виокремлення особливостей конституційно-правового регулювання автономії Підкарпатської Русі у 1919-1938 рр. (розділ 2); абстрагування – для дослідження організації та діяльності цивільної адміністрації та військового управління на території Підкарпатській Русі як об'єкту конституційно-правового регулювання (підрозділ 2.2); індукції – для індуктивного умовиводу про механізм політичної кризи Версальської системи в Європі та її вплив на державно-правове становище Підкарпатської Русі (підрозділ 3.2); дедукції – для з'ясування ролі та місця політичних партій у формуванні системи адміністративного управління на Підкарпатській Русі. (підрозділ 2.2); аналогії – для дослідження складових елементів нормативно-правової основи діяльності органів крайової адміністрації Підкарпатської Русі (підрозділ 2.1); діалектичний – для виявлення закономірностей та особливостей передумов схвалення конституції Чехословаччини 1920 р. (підрозділ 2.2); системний – для дослідження питання державності та права Підкарпатської Русі на Паризькій (Версальській) мирній конференції (1919-1920 рр.). (підрозділ 2.1); історичний (історико-правовий) – для дослідження передумов створення та етапів становлення автономії Підкарпатської Русі у 1919-1938 рр. (розділи 1, 2 та 3); статистичний – для надання певного роду статичної, пов'язаної з питаннями автономії Підкарпатської Русі (розділ 1); формально-юридичний – для дослідження питання автономії Підкарпатської Русі у 1919-1938 рр. шляхом формулювання та розкриття юридичних понять, конструкцій, з'ясування змісту нормативних актів (підрозділи 1.1, 1.2).

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертаційна робота є одним із перших у незалежній Україні комплексних наукових досліджень конституційно-правового регулювання автономії Підкарпатської Русі у 1919-1938 рр., що розкриває поняття та ознаки даного різновиду конституційно-правового регулювання, його складові елементи та механізми його реалізації. У результаті проведеного дослідження сформульовано нові наукові положення та висновки, в яких вбачаються елементи наукової новизни, а саме:

вперше:

– охарактеризовано визначальні складові та особливості діяльності політичних партій на Підкарпатській Русі в 1919–1938 рр. як об'єкт конституційно-правового регулювання, які пов'язані з процесом формування нових органів влади та управління на території Підкарпатської Русі;

– визначено поняття конституційно-правового регулювання автономії Підкарпатської Русі, як впорядкованого цілеспрямованого впливу

Чехословацької держави за допомогою нормативно-правових актів на суспільні відносини Підкарпатської Русі у сфері функціонування Підкарпатської Русі, який сприяв створенню та впорядкуванню нормативних засад існування Підкарпатської Русі, як автономії в рамках Чехословаччини, передбачав регулювання порядку взаємовідносин місцевих органів влади із державними органами Чехословаччини;

- встановлено, основні складові громадянського суспільства, що були закладені на початку 20-го століття, в подальшому виконали функцію «триггера» у поваленні комуністичного режиму в країнах Східної Європи. В той же час, причинами проблем, що виникли під час перехідного періоду до демократичної, соціальної та правової держави, які можна було спостерігати в Чехословаччині, а також Україні, слід пов'язувати з історичною слабкістю наявного там громадянського суспільства.

удосконалено:

- наукові підходи щодо комплексного дослідження стану наукової розробки питань конституційно-правового регулювання автономії Підкарпатської Русі (1919-1938 рр.) за допомогою аналізу: 1) наукових праць, присвячених загальнотеоретичним положенням про конституційно-правове регулювання; 2) наукових праць, в яких були розглянуті окремі аспекти автономії Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини; 3) архівних документів Державного архіву Закарпатської області, 4) преси цього періоду; а також визначено його особливості;

- наукові положення про політичну активність найбільших із організацій русинів в США та їх лідерів, що і допомогло визначити місце та роль Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини, сприяло формуванню перших конкретних державотворчих концепцій відносно підкарпаторусинського краю в другій половині 1918 р., появу і конкретизацію їх також у програмах чехословацького закордонного руху опору.

- положення про те, що на початку 20-х рр. на Підкарпатській Русі була сформована нижня і середня ланки адміністративного управління, чітко пов'язані і підпорядковані центральним міністерствам. Ці установи не мали нічого спільного з обіцяною автономією. Швидкість їх формування і підпорядкування Празі уряд пояснював катастрофічною ситуацією в краї внаслідок розпаду старої угорської системи, небезпекою виникнення соціальних заворушень, відсутністю місцевих освічених і лояльних новій державі кадрів.

отримали подальший розвиток:

- теоретичні положення щодо історії створення та діяльності рад на території Підкарпатської Русі, їх досвід намагання розбудови власної державності, що дало підстави стверджувати, що прийняті ними рішення та фактична діяльність базувалися скоріше на конфронтації навколо різних політичних ідей, релігійних уподобань, ніж була заснована на ідеях єдності та патріотизму, забезпечення матеріального та духовного зростання, цілісності території Підкарпатської Русі;

– наукові положення про те, що саме міжнародна договірна система, або ж відома Версальська мирна з формально-правового боку система, створювала правову основу, згідно з якою чехословацький уряд юридично і практично мав реалізувати особливий статус централізованої підкарпаторусинської території складі Чехословацької республіки;

– доктринальне положення про те, що конституційно-правовий статус Підкарпатської Русі був визначений Конституцією Чехословацької Республіки від 29 лютого 1920 р. відповідно до якого, Підкарпатська Русь де-юре отримала автономію на умовах Малого Сен-Жерменського мирного договору від 10 жовтня 1918 р.; де-факто, схвалення конституції Чехословацької республіки не тільки не привело до виконання владою ЧСР її міжнародного зобов'язання щодо надання Підкарпатській Русі автономії згідно постанов мирного Малого Сен-Жерменського договору, але фактично її віддалило на невизначений час.

Практичне значення одержаних результатів. У дисертаційній роботі сформульовано й обґрунтовано висновки і пропозиції, що сприятимуть кращому розумінню конституційно-правового регулювання автономії Підкарпатської Русі у 1919-1938 рр., формуванню пропозицій та рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності роботи органів державної влади України в умовах захоплення окремих територій нашої держави Російською Федерацією.

Отримані результати дисертаційної роботи мають практичну цінність та можуть використовуватись у:

– *науково-дослідній сфері* – для визначення історичного досвіду конституційно-правового регулювання статусу автономних територій для подальших наукових досліджень;

– *правотворчій діяльності* – як основа для розробки і прийняття нових нормативно-правових актів або внесення змін чи доповнень до чинних;

– *правозастосовній практиці* – з метою врахування історичного досвіду міжвоєнного періоду під час проведення реформи адміністративно-територіального устрою України;

– *навчально-методичному процесі* – для підготовки відповідних розділів підручників та навчальних посібників із конституційного права України, історії держави та права України, розробки навчальних програм та методичних рекомендацій, у викладанні курсів конституційного права та історії держави та права України, у науково-дослідних роботах студентів та аспірантів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й висновки дослідження доповідалися автором на міжнародних та всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях, обговорювалися на засіданнях кафедри конституційного права та порівняльного правознавства державного закладу вищої освіти «Ужгородський національний університет». Результати дослідження були оприлюднені на таких міжнародних науково-практичних конференціях: Верховенство права та правова держава (м. Ужгород, 16–17 жовтня 2018 р.); *Právna veda a prax v tret'om tisícročí* : (Košice, Slovensko, 27.–28. február 2019); Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії (м. Ужгород, 8–9 травня 2020 р.); Формат

розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та теми забезпечення прав національних меншин (м.Ужгород, 25 вересня 2020 року); Features of the application of regulations: the experience of foreign countries (1-2 липня 2020 року, м.Арад, Румунія).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки дослідження висвітлено в п'яти статтях у фахових виданнях з юридичних дисциплін, у тому числі в трьох зарубіжних виданнях, а також у п'яти тезах доповідей на міжнародних, всеукраїнських, регіональних науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації складає 225 сторінок. Список використаних джерел налічує 160 найменувань і займає 13 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** дисертації обґрунтовується актуальність обраної теми, висвітлюється зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами, визначаються мета і завдання дослідження, його об'єкт і предмет, характеризуються методи дослідження, розкривається наукова новизна та практичне значення одержаних результатів, подаються відомості про апробацію результатів дослідження і публікації.

Розділ 1 «Правова основа включення Підкарпатської Русі до складу Чехословаччини» складається з чотирьох підрозділів, в яких досліджуються історичні, доктринальні та методологічні засади автономії Підкарпатської Русі, встановлено роль та місце громадянського суспільства у виробленні концепцій державності Підкарпатської Русі, визначено специфіку державно-правового статусу Підкарпатської Русі у рішеннях русинських Рад 1918-1919 рр., розкрито питання державності та права Підкарпатської Русі на Паризькій (Версальській) мирній конференції (1919-1920 рр.)

У *підрозділі 1.1 «Конституційні засади автономії Підкарпатської Русі: історичні, доктринальні та методологічні питання»* здійснено систематизацію наукових думок, ідей, поглядів щодо такої категорії як конституційно-правове регулювання, визначено наукові праці, які стали основою для дослідження конституційно-правового регулювання автономії Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини.

Встановлено, що аналіз історико-правової літератури переконливо свідчить, що до цього часу не маємо всебічного історико-правового дослідження суспільно-політичних процесів в їх тісному зв'язку з еволюцією правового статусу Підкарпатської Русі в Чехословацькій республіці. В літературі до цього часу панує діаметральне розходження в поглядах на автономію, можливість її здійснення та доцільність, започатковане ще в 20-х рр.

У *підрозділі 1.2 «Роль та місце громадянського суспільства у виробленні концепцій державності Підкарпатської Русі»* визначається, у громадянському

суспільстві країн Європи та США початку 20-го століття домінуючими у публічній сфері тали суспільні, громадські інтереси. При цьому, виникнення ряду громадських об'єднань в цей час пов'язують із потребою встановлення стійких каналів зв'язку між багатоманітними структурованими групами інтересів і владними інститутами. В цей час основні інститути громадянського суспільства стали розглядати саме як підставу (базис) демократії в цілому, а демократія, як перенесення властивого громадянському суспільству соціального плюралізму на рівень держави в особі її органів.

Встановлено, що основні складові громадянського суспільства, що були закладені на початку 20-го століття, в подальшому виконали функцію «триггера» у поваленні комуністичного режиму в країнах Східної Європі. В той же час, причинами проблем, що виникли під час перехідного періоду до демократичної, соціальної та правової держави, які можна було спостерігати в Чехословаччині, а також Україні, слід пов'язувати з історичною слабкістю наявного там громадянського суспільства.

У підрозділі 1.3 *«Державно-правовий статус Підкарпатської Русі у рішеннях русинських Рад 1918-1919 рр.»* проаналізовано загальнодоктринальні положення стосовно діяльності русинських Рад 1918-1919 рр. як суб'єкту нормотворчості у питаннях конституційно-правового регулювання статусу Підкарпатської Русі.

Аргументовано, що приклад історії створення та діяльності рад на території Підкарпатської Русі, їх досвід намагання розбудови власної державності, дає нам підстави стверджувати, що прийняті ними рішення та фактична діяльність базувалися скоріше на конфронтації навколо різних політичних ідей, релігійних уподобань, ніж була заснована на ідеях єдності та патріотизму, забезпечення матеріального та духовного зростання, цілісності території Підкарпатської Русі.

У підрозділі 1.4 *«Питання державності та права Підкарпатської Русі на Паризькій (Версальській) мирній конференції (1919-1920 рр.)»* здійснено аналіз нормативно-правових актів щодо конституційно-правових засад регулювання автономії Підкарпатської Русі. Зроблено висновок про те, що міжнародна договірна система, або ж відома Версальська мирна з формально-правового боку система, створювала правову основу, згідно з якою чехословацький уряд юридично і практично мав реалізувати особливий статус централізованої підкарпаторусинської території складі Чехословацької республіки.

Підсумовуючи складний, неоднозначний бурхливий державотворчий процес в Центральній Європі на завершенні першої світової війни, втягнені до якого були південнокарпатські русини, констатовано, у порівнянні з іншими бездержавними народами Австро-Угорщини ситуація з точки зору соціальної, політичної, культурно-національної в русинській спільноті була найважчою і найскладнішою. Соціально-економічна відсталість, наслідки твердої політики мадяризації угорського уряду визначали слабкість і невиразність національної самосвідомості русинського населення. Його в значній мірі денаціоналізована, слабка інтелектуальна еліта майже до кінця першої світової війни не спромоглась на визначення шляхів державно-правового розвитку краю і його населення ні в рамках Угорського королівства, ні тим більше за його межами. І

діяльність обмежувалась спробами покращення економічного та культурного положення русинів, збереження залишків культурного та конфесійного відособлення в рамках Угорщини.

Розділ 2 «Правові засади інтеграції Підкарпатської Русі до державно-правової системи Чехословацької республіки», який складається з двох підрозділів, містить авторський аналіз правових засади організації та діяльності цивільної адміністрації та військового управління на території Підкарпатській Русі; вивчається питання схвалення конституції Чехословаччини 1920 р. та еволюція конституційно-правового статусу Підкарпатської Русі в складі республіки.

У підрозділі 2.1 *«Правові засади організації та діяльності цивільної адміністрації та військового управління на території Підкарпатській Русі»* доведено, що на початку 20-х рр. на Підкарпатській Русі була сформована нижня і середня ланки адміністративного управління, чітко пов'язані і підпорядковані центральним міністерствам. Ці установи не мали нічого спільного з обіцяною автономією. Швидкість їх формування і підпорядкування Празі уряд пояснював катастрофічною ситуацією в краї внаслідок розпаду старої угорської системи, небезпекою виникнення соціальних заворушень, відсутністю місцевих освічених і лояльних новій державі кадрів.

Вказується, видання «Генерального статуту» було демонстративною спробою чехословацької влади і президента показати, що Прага у питанні державно-правового становища Підкарпатської Русі планомірно йде шляхом здійснення постанов мирного договору. Однак ця демонстрація нібито бажання влади була занадто невдалою і в тій формі, в якій була окреслена в «Генеральному статуті», не мала нічого спільного з конституційним актом, а тому і не могла виконати функцію підготовки реалізації автономії Підкарпатської Русі. Це відразу ж зрозуміли навіть недосвідчені у державно-правових справах підкарпатські політичні діячі всіх напрямків.

У підрозділі 2.2 *«Схвалення конституції Чехословаччини 1920 р. та еволюція конституційно-правового статусу Підкарпатської Русі в складі республіки»* визначно, конституційно-правовий статус Підкарпатської Русі був визначений Конституцією Чехословацької Республіки від 29 лютого 1920 р. Відповідно до основного закону, Підкарпатська Русь де-юре отримала автономію на умовах Малого Сен-Жерменського мирного договору від 10 жовтня 1918 р. Окрім того, новостворений конституційний акт заклав всі підвалини для реалізації механізму вільного розвитку національних, релігійних меншин, їхніх мов. Одним із перших у цьому ряду перебували русини (українці) Закарпаття. В той же час, де-факто, схвалення конституції Чехословацької республіки не тільки не привело до виконання владою ЧСР її міжнародного зобов'язання щодо надання східній провінції, Підкарпатській Русі, автономії згідно постанов мирного Малого Сен-Жерменського договору, але фактично її віддалило на невизначений час. Чехословацька влада, поступаючи згідно своїм централістським намірам і планам, не виявила найменшого бажання навіть приступити формування автономних структур на Підкарпатській Русі.

Розділ 3 «Централізація адміністративного управління на Підкарпатській Русі в 20-х роках ХХ ст.», який складається з трьох підрозділів, автором вивчається роль та місце політичних партій у формуванні системи адміністративного управління на Підкарпатській Русі; автор звертає увагу на правові засади організації та діяльності крайової адміністрації Підкарпатської Русі; досліджується специфіка політичної кризи Версальської системи в Європі та її вплив на державно-правове становище Підкарпатської Русі.

У підрозділі 3.1 *«Роль та місце політичних партій у формуванні системи адміністративного управління на Підкарпатській Русі»* визначено, як показав політичний розвиток і стратифікація політичних сил на Підкарпатській Русі, у 20-х р. підкарпатська спільнота розвивалась динамічно і до кінця десятиліття за час перебування краю у складі демократичної Чехословацької республіки досягла визначної стабільності. В краї утворилась стабільна система (8-12 політичних партій), але це в більшості були тимчасові угруповання, незареєстровані відповідно діючі поза законом). Населення в цей період цілком звикло до повноцінного політичного життя. Його політичний досвід розширювали не тільки політичні партії, що як правило активізувались у передвиборний період, але і культурні товариства: українські «Просвіта», «Общество им.А.Духновича», угорські, німецькі та єврейські русино-русифільські культурні товариства, молодіжні спортивні товариства «Пласт», «Скаут», «Сокол». Не зважаючи на бурхливе становлення та розвиток політичних партій Підкарпатської Русі, наявність ряду важливих питань статусу регіону в їх програмних документах (майже всі мали автономістські вимоги у своїй програмі), невирішеною по факту, залишалась проблема державно-правового статусу Підкарпатської Русі, що з одного боку викликало невдоволення майже у всіх прошарках і національних групах спільноти, а з іншої стимулювало подальшу активність політичних партій, які майже всі мали автономістські вимоги у своїй програмі.

У підрозділі 3.2 *«Правові засади організації та діяльності крайової адміністрації Підкарпатської Русі»* встановлено, нормативні акти («жупний закон» і розпорядження влади № 476), що були видані для регулювання місцевого управління на Підкарпатській Русі, не тільки не наблизили здійснення автономного статусу Підкарпатської Русі, але щоразу більше його віддаляли. Місцеве управління модифікувалось таким чином, щоб воно відповідало централістській формі державної системи Чехословацької республіки.

Визначено, адміністративна реформа 1927 р. в Чехословаччині, була викликана необхідністю ліквідації габсбурзької спадщини з одного боку. З іншого, вона створювала умови для організації державного адміністративного управління нового типу, що базувалось на поєднанні централізованого управління і єдиній системі державного управління. самоуправління в Підкарпатська Русь в цій системі отримала такий же статус, як і три інші землі Чехословацької республіки. Проте її позиція і надалі залишалась тимчасовою з врахуванням умови приєднання до республіки на основі Сен-Жерменського

мирного договору та статті Конституції 1920 р. В цілому реформа мала уніфікаційний, централістський характер по відношенню не лише до Підкарпатської Русі, але і Словаччини, що привело їх під повний контроль чехословацької влади. Автономію Подкарпатської Русі віддалила у невідоме майбутнє.

У підрозділі 3.3 «Політична криза Версальської системи в Європі та її вплив на державно-правове становище Підкарпатської Русі» визначно, Чехословацька республіка як демократична держава перестала існувати, так і не виповнивши щодо Підкарпатської Русі ні свої міжнародні зобов'язання згідно Малого Сен-Жерменського договору 1919 р., ні її право, записане в Конституції республіки 1920 р. Аргументація політичної еліти Чехословацької республіки щодо неготовності підкарпатської спільноти і її політичного спектру до взяття управління краю до своїх рук була справедливою тільки тимчасово. Адже сама Чехословацька республіка виконала цивілізаційну роль, створивши модерну систему управління, хоч і з чеським урядництвом, сучасну інфраструктуру, модерну систему охорони здоров'я, шкільництво хоч і хаотичне в мовному відношенні, але обов'язкове семирічне. Вона підготувала в своїх школах високоосвічених молодих людей, які уже в кінці 20-х рр. могли зайняти в системі управління місця чеських адміністраторів. Проте такої можливості вони не одержали, бо привілейоване владою чеське урядництво в Підкарпатській Русі уже встигло набути колоніального синдрому і ні за що не хотіло поступатись насидженими і добре оплачуваними місцями. В результаті Чехословацька республіка одержала нове покоління критиків із рядів підкарпатської молоді, що залишались без праці і мимо всіх вигод, які давала теоретично демократична система республіки. В такій ситуації, посиленій бідами, що їх принесла господарська криза 1929-1933 р., набуття краєм автономії здавалось всім верствам на Підкарпатській Русі спасінням від всіх зол, хоч це була явна ілюзія. Але і ця ілюзія була нездійснена, бо празька централістична бюрократія сприймала підкарпатську не політичну еліту рівноцінного партнера на переговорах і успішно її ігнорувала аж до падіння першої Чехословацької республіки в результаті Мюнхенського диктату.

ВИСНОВКИ

У дисертації розв'язані актуальні наукові завдання, які полягали у повному та комплексному дослідженні конституційно-правового регулювання автономії Підкарпатської Русі в 1919–1938 рр. та ґрунтовному аналізі складових елементів такого регулювання. Найбільш важливими результатами дослідження є такі:

1. Встановлено, у громадянському суспільстві країн Європи та США початку 20-го століття домінуючими у публічній сфері тали суспільні, громадські інтереси. При цьому, виникнення ряду громадських об'єднань в цей час пов'язують із потребою встановлення стійких каналів зв'язку між багатоманітними структурованими групами інтересів і владними інститутами. В цей час основні інститути громадянського суспільства стали розглядати саме

як підставу (базис) демократії в цілому, а демократія, як перенесення властивого громадянському суспільству соціального плюралізму на рівень держави в особі її органів;

2. Визначено, на початку 20-го століття державницька роль русинського суспільства була практично непомітна. Була відсутня навіть найменша можливість національної консолідації та організації. В результаті підкарпаторусинське суспільство в момент розпаду Австро-Угорщини восени 1918 р., вибуху національно-визвольних рухів пригнічених, бездержавних народів монархії, опинилось без політичної еліти, без національної програми. Саме тому, на наш погляд, говорячи про громадянське суспільство, слід, в першу чергу відзначати особливу роль русинської еміграції в США та Канаді. Значна її частина досягла значного матеріального рівня, отримала можливість створити свої об'єднання, релігійні, професійні, взаємної допомоги, дякуючи цьому вона зберігала свою національну ідентичність. Так, саме політична активність найбільших із організацій русинів в США та їх лідерів і допомогла визначити місце та роль Підкарпатської Русі у складі Чехословаччини. Все це сприяло формуванню перших конкретних державотворчих концепцій відносно підкарпаторусинського краю в другій половині 1918 р., появу і конкретизацію їх також у програмах чехословацького закордонного руху опору.

3. Приклад історії створення та діяльності рад на території Підкарпатської Русі, їх досвід намагання розбудови власної державності, дав підстави стверджувати, що прийняті ними рішення та фактична діяльність базувалися скоріше на конфронтації навколо різних політичних ідей, релігійних уподобань, ніж була заснована на ідеях єдності та патріотизму, забезпечення матеріального та духовного зростання, цілісності території Підкарпатської Русі.

4. Підсумовуючи складний, неоднозначний бурхливий державотворчий процес в Центральній Європі на завершненні першої світової війни, втягнені до якого були південнокарпатські русини, дав підстави констатувати, у порівнянні з іншими бездержавними народами Австро-Угорщини ситуація точки зору соціальної, політичної, культурно-національної в русинській спільноті була найважчою і найскладнішою. Соціально-економічна відсталість, наслідки твердої політики мадяризації угорського уряду визначали слабкість і невиразність національної самосвідомості русинського населення. Його в значній мірі денационалізована, слабка інтелектуальна еліта майже до кінця першої світової війни не спромоглась на визначення шляхів державно-правового розвитку краю і його населення ні в рамках Угорського королівства, ні тим більше за його межами. І діяльність обмежувалась спробами покращення економічного та культурного положення русинів, збереження залишків культурного та конфесійного відособлення в рамках Угорщини.

5. Визначено, слід віддати належне дипломатичній спритності чехословацьких діячів, Т.Масарика, Е.Бенеша, К.Крамаржа, М.Штефаника, які зуміли переконати представників Антанти у необхідності формування Чехословаччини з чеських земель, Словаччини і Підкарпатської Русі і створення таким чином в Центральній Європі держави, яка ніколи до того не існувала на карті Європи. Підкарпаторусинське політичне представництво, за

виключенням американських русинів, не мало викристалізуваної уяви про майбутнє свого краю навіть у момент розпаду Австро-Угорщини. До того ж деякі групи, як ми вказували вище, мали неприйнятну для держав-переможців орієнтацію (Угорщина, Росія), або нереальну в даній обстановці (Україна). Ось чому загальноприйнятою врешті-врешт стала чехословацька, яку в той же час посилено проводили не тільки чехословацька дипломатія і американські русини, але саме держави-переможці.

6. Встановлено, на початку 20-х рр. на Підкарпатській Русі була сформована нижня і середня ланки адміністративного управління, чітко пов'язані і підпорядковані центральним міністерствам. Ці установи не мали нічого спільного з обіцяною автономією. Швидкість їх формування і підпорядкування Празі уряд пояснював катастрофічною ситуацією в краї внаслідок розпаду старої угорської системи, небезпекою виникнення соціальних заворушень, відсутністю місцевих освічених і лояльних новій державі кадрів.

7. Доведено, видання «Генерального статуту» було демонстративною спробою чехословацької влади і президента показати, що Прага у питанні державно-правового становища Підкарпатської Русі планомірно йде шляхом здійснення постанов мирного договору. Однак ця демонстрація нібито бажання влади була занадто невдалою і в тій формі, в якій була окреслена в «Генеральному статуті», не мала нічого спільного з конституційним актом, а тому і не могла виконати функцію підготовки реалізації автономії Підкарпатської Русі. Це відразу ж зрозуміли навіть недосвідчені у державно-правових справах підкарпатські політичні діячі всіх напрямків.

8. Вказується, конституційно-правовий статус Підкарпатської Русі був визначений Конституцією Чехословацької Республіки від 29 лютого 1920 р. Відповідно до основного закону, Підкарпатська Русь де-юре отримала автономію на умовах Малого Сен-Жерменського мирного договору від 10 жовтня 1918 р. Окрім того, новостворений конституційний акт заклав всі підвалини для реалізації механізму вільного розвитку національних, релігійних меншин, їхніх мов. Одним із перших у цьому ряду перебували русини (українці) Закарпаття. Де-факто, схвалення конституції Чехословацької республіки не тільки не привело до виконання владою ЧСР її міжнародного зобов'язання щодо надання східній провінції, Підкарпатській Русі, автономії згідно постанов мирного Малого Сен-Жерменського договору, але фактично її віддалило на невизначений час. Чехословацька влада, поступаючи згідно своїм централістським намірам і планам, не виявила найменшого бажання навіть приступити формування автономних структур на Підкарпатській Русі.

9. Як показав політичний розвиток і стратифікація політичних сил на Підкарпатській Русі, у 20-х р. підкарпатська спільнота розвивалась динамічно і до кінця десятиліття за час перебування краю у складі демократичної Чехословацької республіки досягла визначної стабільності. В краї утворилась стабільна система (8-12 політичних партій), але це в більшості були тимчасові угруповання, незареєстровані відповідно діючі поза законом). Населення в цей період цілком звикло до повноцінного політичного життя. Його політичний

досвід розширювали не тільки політичні партії, що як правило активізувались у передвиборний період, але і культурні товариства: українські «Просвіта», «Общество им.А.Духновича», угорські, німецькі та єврейські русино-русофільські культурні товариства, молодіжні спортивні товариства «Пласт», «Скаут», «Сокол».

10. Встановлено, нормативні акти («жупний закон» і розпорядження влади № 476), що були видані для регулювання місцевого управління на Підкарпатській Русі, не тільки не наблизили здійснення автономного статусу Підкарпатської Русі, але щоразу більше його віддаляли. Місцеве управління модифікувалось таким чином, щоб воно відповідало централістській формі державної системи Чехословацької республіки.

11. Обгрунтовано, адміністративна реформа 1927 р. в Чехословаччині, була викликана необхідністю ліквідації габсбурзької спадщини з одного боку. З іншого, вона створювала умови для організації державного адміністративного управління нового типу, що базувалось на поєднанні централізованого управління і єдиній системі державного управління. Самоуправління в Підкарпатська Русь в цій системі отримала такий же статус, як і три інші землі Чехословацької республіки. Проте її позиція і надалі залишалась тимчасовою з врахуванням умови приєднання до республіки на основі Сен-Жерменського мирного договору та статті Конституції 1920 р. В цілому реформа мала уніфікаційний, централістський характер по відношенню не лише до Підкарпатської Русі, але і Словаччини, що привело їх під повний контроль чехословацької влади. Автономію Подкарпатської Русі віддалила у невідоме майбутнє.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Landovsky Ya., Constitutional principles of autonomy of «Pidkarpatska Rus»: to the statement of the problem. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. Issue. 6 (Vol. 1). S. 254-258.

2. Ландовський Я.Е. Державна приналежність Підкарпатської русі (1918-1919 рр.): концептуальні засади. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 62. 2020. С. 44-47.

3. Landovsky Ya., State-Building Processes in Transcarpathia: Some Aspects. *European Humanitarian Studies*. 2020. № 2. P. 39-43.

4. Ландовський Я. Е., Схвалення Конституції Чехословаччини 1920 р. і еволюція конституційно-правового статусу Підкарпатської Русі в складі республіки. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 63. 2021. С. 61-65.

5. Landovsky Ya., The Constitutional Acts of Czechoslovakia in 1920: legal status of Podkarpatska Rus. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2021. Issue. 1. S. 295-298.

6. Ландовський Я. Е., Система захисту прав людини у Чехословаччині за конституцією 1920 р. *Верховенство права та правова держава : Матеріали*

міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 16–17 жовтня 2018 р.). Ужгород: Ужгородський національний університет, 2018. С. 39–41.

7. Landovsky Ya., Constitutional and legal status of Podkarpataska Rus: some aspects. *Právna veda a prax v tretom tisícročí : zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie (Košice, 27.–28. február 2019)*. Košice, 2019. S. 38–39.

8. Ландовський Я.Е. Державно-правові відносини в Чехословаччині (питання Підкарпатської Русі). *Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та теми забезпечення прав національних меншин. Матеріали V Науково-практичної конференції (м.Ужгород, 25 вересня 2020 року)*. Ужгород. 2020. С. 310-313.

9. Ландовський Я.Е. Конституційно-правове забезпечення автономії Підкарпатської Русі: окремі аспекти. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (1-2 липня 2020 року, м.Арад, Румунія)*. С. 18-20.

10. Ландовський Я.Е. Конституційно-правовий механізм забезпечення автономії Підкарпатської Русі. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м.Ужгород, 8–9 травня 2020 р.)*. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2020. С. 38-40.

АНОТАЦІЇ

Ландовський Я.Е. Конституційні засади автономії Підкарпатської Русі (1919-1938 рр.) – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук зі спеціальності 12.00.02. – конституційне право; муніципальне право. – Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет». – Ужгород, 2021.

Дисертація присвячена комплексному дослідженню конституційно-правового регулювання автономії Підкарпатської Русі в 1919–1938 рр. На основі вивчення результатів теоретичних досліджень науковців, аналізу архівних даних досліджено історичні, доктринальні та методологічні засади автономії Підкарпатської Русі, встановлено роль та місце громадянського суспільства у виробленні концепцій державності Підкарпатської Русі, визначено специфіку державно-правового статусу Підкарпатської Русі у рішеннях русинських Рад 1918-1919 рр., розкрито питання державності та права Підкарпатської Русі на Паризькій (Версальській) мирній конференції (1919-1920 рр.)

Здійснено авторський аналіз правових засади організації та діяльності цивільної адміністрації та військового управління на території Підкарпатській Русі; вивчається питання схвалення конституції Чехословаччини 1920 р. та еволюція конституційно-правового статусу Підкарпатської Русі в складі республіки

Вивчається роль та місце політичних партій у формуванні системи адміністративного управління на Підкарпатській Русі; автор звертає увагу на правові засади організації та діяльності крайової адміністрації Підкарпатської Русі; досліджується специфіка політичної кризи Версальської системи в Європі та її вплив на державно-правове становище Підкарпатської Русі.

Ключові слова: конституційно-правове регулювання, Підкарпатська Русь, автономія, Чехословацька республіка, конституція.

Ландовский Я.Э. Ландовский Я.Е. Конституционные основы автономии Подкарпатской Руси (1919-1938 гг.) - Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.02. - конституционное право; муниципальное право. - Государственное высшее учебное заведение «Ужгородский национальный университет». - Ужгород, 2021.

Диссертация посвящена комплексному исследованию конституционно-правового регулирования автономии Подкарпатской Руси в 1919-1938 гг. На основе изучения результатов теоретических исследований ученых, анализа архивных данных исследовано исторические, доктринальные и методологические основы автономии Подкарпатской Руси, установлена роль и место гражданского общества в выработке концепций государственности Подкарпатской Руси, определена специфика государственно-правового статуса Подкарпатской Руси в решениях русинских Советов 1918-1919 гг., раскрыто вопрос государственности и права Подкарпатской Руси на Парижской (Версальской) мирной конференции (1919-1920 гг.)

Осуществлен авторский анализ правовых основах организации и деятельности гражданской администрации и военного управления на территории Подкарпатской Руси; изучается вопрос одобрения конституции Чехословакии 1920 и эволюция конституционно-правового статуса Подкарпатской Руси в составе республики

Изучается роль и место политических партий в формировании системы административного управления на Подкарпатской Руси; автор обращает внимание на правовые основы организации и деятельности краевой администрации Подкарпатской Руси; исследуется специфика политического кризиса Версальской системы в Европе и ее влияние на государственно-правовое положение Подкарпатской Руси.

Ключевые слова: конституционно-правовое регулирование, Подкарпатская Русь, автономия, Чехословацкая республика, конституция.

Landovsky Ya.E. Constitutional principles of autonomy of Subcarpathian Russia (1919-1938)– Qualifying scientific work as a manuscript.

The dissertation for obtaining of the scientific degree of Candidate Degree in Law by the speciality 12.00.02. - Constitutional Law; Municipal Law. - State Higher Educational Institution "Uzhhorod National University". - Uzhhorod, 2021.

The dissertation is devoted to a complex study of the constitutional and legal

regulation of the autonomy of Podkarpatska Rus in 1919–1938. Determined the specifics of the state and legal status of Podkarpatska Rus in the decisions of the Ruthenian Soviets of 1918-1919, covered the issue of statehood and law of Podkarpatska Rus at the Paris (Versailles) Peace Conference (1919-1920).

The author's analysis of the legal basis of the organization and activity of the civil administration and military administration on the territory of Podkarpatska Rus is carried out; the question of approving the constitution of Czechoslovakia in 1920 and the evolution of the constitutional and legal status of Podkarpatska Rus as part of the republic are studied

The role and place of political parties in the formation of the system of administrative management in Podkarpatska Rus is studied; the author draws attention to the legal basis of the organization and activities of the regional administration of Podkarpatska Rus; the specifics of the political crisis of the Versailles system in Europe and its influence on the state and legal position of Podkarpatska Rus are studied.

Key words: *constitutional and legal regulation, Podkarpatska Rus, autonomy, Czechoslovak Republic, constitution.*